

Kako se potuje po Afriki

Pridobljeno iz Wikivira, dne 05/21/18

Kako se potuje po Afriki.

Ivan Vrhovec

Izdano: *Slovenske večernice*, 46 (1892), 65–81

Viri: archive.org, dLib

To delo je v **javni lasti**, ker so avtorske pravice potekle.

Dovoljenje: Po [Zakonu o avtorskih in sorodnih pravicah](#) (59. člen) trajajo avtorske pravice še 70 let po avtorjevi smrti.

 Za anonimna in psevdonimna dela (kadar ni mogoče nedvoumno ugotoviti avtorja) trajajo 70 let po zakoniti objavi dela (61. člen).

Stopnja obdelave: To besedilo je pregledalo več urejevalcev in je brez tipkarskih in slogovnih napak.

Izvozi v formatu:

Sicer je Afrika našemu evropskemu svetu najbližja soseda; loči jo od njega le Sredozemsko morje, ki je na najožjem kraju komaj dve uri široko. Človek bi mislil, da so njene dežele tako znane kakor evropske, toda temu ni tako, ampak Afrika je od vseh delov sveta najmanj znana. Pa ne morebiti zato, ker prej ljudij ni mikalo zvedeti, kakšni so afrikanski kraji in njihovi prebivalci. Nikakor ne! Že v najstarejših časih so šli popotniki na potovanja po Afriki. A daleč ni prišel nihče od njih. Zavirale so jih take in tolike težave in nevarnosti, da je vpadlo srce najpogumnejšim. Zato je bila do najnovejših časov znana Afrika le ob obrežju, a še to le tu pa tam po malem. Globje notri v Afriki ležeči kraji so bili kakor s sedmimi pečati zapečaćena knjiga.

To skrivnostno knjigo odpečatiti je bilo še le našim časom odmenjeno. V 50 letih so neustrašeni popotniki odkrili več Afrike, kakor poprej v 3000 do 4000 letih. Nepopisno je skoro, kolikor so prestajali. Če bi se sodba o pogumnosti človeškega rodú izrekla samo po popisih afrikanskih potovanj, reči bi se smelo, da tako pogumnih ljudij, kakor je današnji rod, zemlja poprej ni nosila.

Po Afriki se potuje na več načinov. Po severni Afriki in po velikanski saharski puščavi potujejo na velblodih; po južni Afriki z voli in z velikimi vozovi, po osrednji pa jedino le peš. — In o tem potovanju izpregovorimo nekoliko in čujmo, kaj vé pripovedovati najglavnejši vseh popotnikov, Stanley (reci: Stenli), ki je osrednjo Afriko že nekterikrat prepotoval križem sem ter tja. Mož je, kakor bi bil iz železa. Ne prime se ga nobena pušica, nobena sulica, ne zmore ga nobena bolezen. Tičal je tisoč in tisočkrat že v največjih nevarnostih. Rešil se je iz vsake brez najmanjše škode. Ko ne bi bil delal Bog nad njim očitnih čudežev, tako zatrjuje on sam, bilo bi ga na njegovih potih po Afriki že davno konec.

Stanley se je sprva pisal po svojem revnem kmetskem očetu John Rowlands. Rodil se je 1. 1841. na Angleškem. Očeta se ne spominja več, ker mu je prezgodaj umrl. Ko se je njegova mati drugič omožila z nekim mesarjem, naj bi bil mali Stanley postal mesar, kar pa ga ni veselilo; zato je brez njene vednosti popihal v Ameriko ter tam iskal dela. V službo ga je sprejel neki kramar, Mortlake Stanley, ter vzel premetenega fantiča za svojega. Zato se Stanley piše po njem Henry Moreton Stanley.

Ko je stari Mortlake Stanley umrl in se je v Ameriki vnela huda vojska, vstopil je mladi Stanley kot prostovoljec v vojsko ter se že tedaj skazoval z nenavadno pogumnostjo. Po končani vojski je potoval po Turškem, kjer so ga tolovaji ujeli ter ga turškim gosposkam za dobro plačilo prodali kot tolovaja. Ni dosti manjkalo, da bi ga ne bili obesili. A k sreči so se potegnili zanj njegovi ameriški rojaki ter ga rešili. Vrnil se je v Ameriko ter vstopil pri časopisu „New-York Herald“ kot časnikar v službo. Vojne dogodke je znal opisovati tako mikavno, da ga je bogati lastnik imenovanega časnika, gospod Benett, pošiljal povsod po svetu, kjerkoli so pokale puške in grmeli topovi. Tako ga je zaneslo tudi v Afriko, v Abesinijo, kjer so se Angleži vojskovali z Abesinci. Ko se je vrnil odtod in prepotoval Špansko in Francosko, iskal je prej imenovani Benett človeka, ki bi si upal iti v Afriko iskat slavnega angleškega misijonarja Livingstona, o katerem že več let ni prišlo nobeno poročilo v Evropo, in niso tedaj vedeli o njem, ali še živi, ali je že mrtev. Vprašali so Stanleya, ali ne bi utegnil morebiti on iti ga iskat. Stanley je takoj pritrnil. S čudovito srčnostjo je izvršil svoj posel ter daleč notri v globoki Afriki našel Livingstona, dne 10. listopada leta 1871. Leta 1873. se je udeležil angleške vojske s kaj divjimi zamorci, Ašanti imenovanimi.

Leta 1874. sta ga poslala lastnika velikih dveh časopisov „New-York Herald“ in „Daily Telegraph“ na svoje stroške na novo pot po Afriki. Prehodil jo je od jednega obrežja do drugega ter videl kraje, po katerih ni hodil do takrat še noben človek bele kože. Kar je na tem skoro tri leta dolgem potovanju (od 12. listopada 1874. l. do 5. Velikega srpana 1877) doživel in prestal, to je skoro neverjetno.

Stanley je postal vsled tega slavnoznan po vsem širokem svetu. Po njem odkrite dežele je sklenil belgijski kralj Leopold II. urediti tako, da bodo imeli Evropci, v prvi vrsti seveda Belgijci, od njih kolikor največ mogoče dobička. V ta namen je želel ustanoviti v teh oddaljenih krajih trgovske postaje, napraviti zložna pota, skleniti z zamorskimi glavarji pogodbe itd. Za take posle je bil Stanley najsposobnejši človek. Brez obotavljanja je sprejel ponudbo ter odšel leta 1882. zopet v Afriko, kjer se je mudil skoro tri leta.

A komaj se je nekoliko odpočil ter si utrdil zdravje, prašal je svet znova po njem. Proti egiptovski vladi so se bile namreč uprle vse njej podklonjene zamorske dežele. Egipčani so pričeli proti njim hudo vojsko ter jemali v službo, kdor se jim je ponudil. Med njimi se je nahajal tudi neki nemški zdravnik, doktor Eduard Schmitzer, iz pruske Šlezije domá. Ker je bil dober za rabo, povzdigali so ga Egipčani od jedne visoke službe do druge, naposled so ga napravili za oskrbnika (guvernerja ali pašo) upornih dežel. Ker si je bil dr. Schmitzer

že poprej pridejal turško ime Emin, imenovali so ga odslej le Emin-pašo.

Upor se je širil vedno dalje ter spravil Emin-pašo in njegovo vojsko v največje zadrege. Naposled so ga uporniki odbili z nekterimi stotinami njegovih ljudi daleč noter v Afriko. Več let ni bilo v Evropo niti jednega glasú o njem. Nihče ni vedel, kaj se je zgodilo z njim. Ugibali so, da je najbrž umrl; če pa ni, pa je vsekako v velikih zadregah, ker mu je morda pošlo vse strelivo. Tedaj so sklenili egiptovski kralj in več bogatih Angležev zložiti potrebni denar ter poslati neustrašenega Stanleya v Afriko, da poišče Emin-pašo ter ga reši.

Za tak posel je bil Stanley kakor stvarjen. Toliko kakor na tej poti ni prestal še nikoli. Iz tega in iz prejšnjih njegovih popisov smo posneli nekatere stvari, ki naj vsaj deloma kažejo, kako se potuje po Afriki.

V osrednji Afriki ni cest, marsikje še stez ne; na vožnjo ali jahanje, bodisi s katerokoli živaljo, niti misliti ni. Ondi se more potovati le peš in v velikih družčinah, ki jim pravimo karavane. Za tako pot je treba popotniku vzeti s seboj vse, o čemur meni, da mu utegne prav hoditi; potoma se ne dobi v Afriki nič, k večjemu živež, pa še ta le težavno in za visoke cene v blagu.

Denarja zamorci ne poznajo; od njih je le za blago kaj dobiti. Glede na blago pa ima vsak afrikanski narod druge želje. Temu je povšeči živobarvano blago, bombažasta tkanina, kotenina, robci itd., drugi mara le za železno ali medéno (mesingasto) žico (drat), tretji zahteva obleke, četrti smodnika, pušek in podobnih takih stvari, po največ pa poprašujejo po svetlem lišpu, posebno po zapestnikih, biserih iz stekla, po lišpu, ki si ga obešajo okoli vratu, ovijajo okoli rok in nog itd. Takega blaga je treba vzeti popotniku veliko s seboj. Z njim se ne kupuje le živež, ampak se opravlja vse tisto, kar pri nas z denarjem. Več kot za živež ga potrosi popotnik za darila, ki jih mora dajati zamorskim glavarjem ali kraljem, skoz katerih dežele ga vodi pot. Treba je zato najeti veliko ljudi, da nosijo za njim blago; vrh tega pa so neizogibno potrebni tudi ljudje, ki vedó, kako se prime puška v roke; kajti popotnik mora biti pripravljen na to, da se bo treba z marsikterim zamorskim narodom prav resno udariti, predno bo mogel dalje.

To so še le najiminitnejše stvari. Razun njih je treba še sto in sto malenkostij, ki niso dosti manj važne. Marsikje je treba delati pot s sekirami in velikimi noži skoz goste gozde. Dostokrat ustavljajo popotnika široke in globoke reke, ki jih z obilnim blagom ni mogoče prebresti ali preplavati. Stanley je vzel zato na vsako potovanje najmanj vsaj jeden čoln, ki je bil tako napravljen, da se je dal na kose narazen vzeti in v kosih nositi.

Proti deževju ali vročemu afrikanskemu solncu morajo popotnik in njegovi evropski tovariši, če jih ima kaj s seboj, iskati zavetja pod šatori; vzeti je torej tudi teh s seboj. Pozabiti se ne sme na najnavadnejša zdravila in na sto pa sto drugih stvari.

Razun tega pa so prva skrb popotnikova nosači. Za dobro plačo in lepe besede je tudi v Afriki dobiti ljudij, ki so ti pripravljeni nositi bremena, če je treba, na drugi konec svetá. Najlažje se dobivajo v primorskem mestu Zanzibaru. Tam živi mnogo ubožnih zamorcev, ponajveč takih, ki so se na ta ali oni način iznebili sužnosti. Kaj skromni ljudje so in z malim zadovoljni. Najemati se dadó kot rokodelci, dninarji in težaki ali nosači za dolga pota po Afriki. Vselej, kedar so ti ljudje slišali, da se mudi Stanley zopet v Zanzibaru in se znova pripravlja za kako pot po Afriki, bili so vsi na nogah; kajti Stanley plačuje dobro, boljše, kakor kateri si bodi drug popotnik. Vendar se kar tako in brez besedij ne prodajajo. Treba se je z njimi dolgo pogajati. Pogajanja trajajo po več dnij. Najprej prihajajo v posvete; brez resnega in dolgega premišljevanja se po afrikanski, zamorski šegi ne prične nobeno imenitno podjetje. Popotnik mora biti človek, ki vé, kako se govori s takimi ljudmi. Dosti ima opravka, predno izpodbi je vse njihove ugovore, odstrani vse skrbi ter odgovori vsem vprašanjem, kako bo na poti ravnal z njimi, kaj jim dajal jesti, kako bo skrbel za bolnike itd.

Na potovanje l. 1874. je vzel Stanley 353 zamorcev in tri evropske spremljevalce s seboj. Njihove opravke jim je razdelil različno. Najrazumnejše in najzanesljivejše štiri je napravil za poveljnike vsej četi, 12 jih je kazalo pot, 270 jih je nosilo blago (v tem številu je všteti tudi 36 žensk in 10 otrok), drugi pa so bili vojniki, oboroženi z dobrimi puškami. Nosači, bosi in večinoma gologlavi, opravljeni pa prav po afrikansko lahko, nosili so na glavah po 30 kilogramov težke zvežnje (cule) in zaboje, v katerih je bilo spravljeno najrazličnejše blago. Leta 1874. so si ga naložili 82 meterskih stotov (centov) na glavo. Najtežji so bili kosi čolnovi, najlažji pa zaboji s strelivom; to blago so morali namreč nositi najdalje. Če tudi še tako malo, nekaj pa ga mora vsaka karavana prinesiti do zadnje nevarne zamorske vasi. V tistem trenutku, ko bi pošel karavani v še sovražnih krajih zadnji strel smodnika in bi se izstrelila zadnja krogla, iztekala bi se ji ob enem tudi njena zadnja ura. O tem je najtoplejši človek v karavani do dobra prepričan. Celó veliko ljudij pa je imel Stanley pri sebi, ko je šel l. 1887. iskat Emin-pašo.

Razun streliva, ki ga je nesel Emin-paši s svojimi ljudmi v pomoč (1100 pušek, 40 stotov smodnika, 250.000 „kapseljnov“, 100.000 patronov itd.), vzel je iz Zanzibara s seboj še raznega tkanega blaga (28.262 metrov), 48 dolgih srajc, 36 stotov steklenih biserov, 20 stotov medene in železne žice, jeklen, iz 12 kosov narejen čoln (vsak kos je tehtal blizu 40 kilogramov), 100 lopat, 100 sekir in 100 velikih nožev za sekanje gošče po gozdih, 40 zavojev kave, čaja, sladkorja, Liebigovega izvlečka (ekstrakta), ruma itd. Več sto centov blaga se je pomikalo to pot zgolj na črnih glavah in plečih tisoč in tisoč kilometrov daleč skoz Afriko. Za prenašanje take ogromne teže je bilo treba veliko ljudij. Stanley je najel v Zanzibaru 1100 ljudij ter izbral iz sto in sto Angležev, ki so se mu večinoma brezplačno ponujali, le 9 častnikov za poveljnike četi njegovi. Vrh tega se je pogodil še s Tipo-Tipom, po vsej Afriki znanim arabskim tolovajem, da se bo Stanleyu sredi Afrike pridružil za dobro plačilo še s 600 tolovajskimi ljudmi. Velika nesreča za Stanleyeve ljudi, da tolovaj ni izpolnil te obljube; s tem je spravil Stanleya in njegove ljudi v največje gorje, da, toliko

da niso vsi poginili.

Nosači, ki se spuščajo v nepopisno trpljenje in gotovo smrt v kaki afrikanski samoti, plačujejo se različno. Stanley jim je leta 1874. razun hrane dajal še po 4—20 gold, na mesec, kakor je bil kdo za rabo. Leta 1887. je obljubil Tipo-Tipu za vsakega onih 600 mož po 60 gld. in vso hrano.

Pripravljanje za pot je kaj zamudna stvar. Naposled pa je tudi to opravljeno, in kakega lepega jutra se prične pomikati dolga vrsta ljudi, obloženih s puškami, zvežnji, zaboji in drugimi stvarmi, v divji nepoznani svet afrikanski. Bog vé, kaj jih bo zadelo na potu! Bog vé, ali bo le jeden od vse velike karavane videl še kdaj svojo domovino, od ktere se zdaj poslavlja s težkim srcem! — A dolgo časa se ljudje s takimi mislimi ne marajo mučiti; saj so že prej dosti premišljevali, ali bi šli, ali ne bi šli. Kmalu postanejo veseli, kakor bi šli v svate. Na nevarnosti ne misli nihče več, češ, da bodo te prišle same od sebe zgodaj dovolj. Karavana se razvrsti v dolgo, četrto ure dolgo vrsto, v kateri stopajo ljudje posamezno drug za drugim. Tako bodo stopali vso dolgo pot do nasprotnega obrežja Afrike. Taka je sploh afrikanska popotna navada, kajti vsa pota afrikanska so zgolj ozke steze. Te pa so kaj neugodne; posebno neugodne so stare in izhojene steze po obljudjenih krajih. Podobne so razorom, po sredi najbolj izhojene in najgloblje, ker se voda o nalivih odteka po njih ter jih izpira.

Po takih potih hodijo karavane čez hribe in doline, čez drn in strn, zdaj navzgor, zdaj navzdol na tisoč in tisoč kilometrov daleč. V potujoči karavani se razlega po vsej dolgi vrsti ljudi veselo petje in glasen smeh. Spredi pred vsemi drugimi stopajo poveljniki vse trume, za njimi vodniki ali kažipoti, katerim se rad pridruži kak debeloglav zamorček z zamorskim bobnom na hrbtu. A razbijati sme po njem še le, kedar se bližajo kaki vasi, to pa zato, da se ondotni prebivalci preveč ne ustrašijo prihajajoče karavane ter ne pobegnejo ali se celó pripravijo za boj. V zamorske vasi prihajajo namreč dostikrat na tihem, in kakor bi izrastli iz tal, arabski tolovaji in začno streljati med zbegane reve; kar jih ne postrelé, tiste polovijo, povežejo ter jih kot sužnike odženó s seboj na semnje. Zato se zamorci takih ljudi, ki prihajajo po tihem, kar na enkrat in neoglašeni k njim, silno prestrašijo. Imajo jih za sovražnike, in največkrat po vsej pravici. Zato se poštena karavana, ki nima druge namere, kakor iti skoz vas ali, če je večer, prenočiti v njej, bliža vselej z velikim šumom. — Zadnji v vrsti so oboroženi pazniki, ki skrbé zato, da nihče ne zaostane ali jo celó z izročnim mu blagom ne popiha in izgine v gošči. Nosači radi utekajo, posebno s početka, dokler niso še daleč od doma. Leta 1874. jih je Stanleyu prvih 36 dnij uteklo 89 s pota. Dokler imajo dosti jesti, dokler so zdravi, če jih vročina preveč ne tare, in dokler hodijo po deželah mirnih zamorcev, tedaj so vedno glasni, pojó, žvižgajo ter uganjajo vsakovrstne burke. „Le naprej! Ne utrudite se! Vas je blizu! itd.“ tako vpijejo vse dni. V deželah prijaznih zamorcev prenočujejo kar v njihovih kočah; kjer pa se bojé ponočnih napadov, poležejo rajši pod milim nebom k počitku ter si sproti napravijo ležišče ali tabor za vsako noč; utrdijo si ga s koli, grmovjem, trnjem in drugo šaro. Najmanj zanesljivi so zamorci po takih krajih, kjer se pogostoma prikazujejo tolovajski

Arabci.

Prva težava, ki začne ljudi mučiti na poti, je vročina, čeravno so nosači zamorci, v Afriki rojeni, vročine vajeni in le lahko okoli pasú ali kvečjemu z dolgo srajco oblečeni. Najprej začno tožiti novinci, ki hodijo prvikrat v svojem življenju s težko culo ali s težkim zabojem obloženi. Oni utihnejo v veseli družbi prvi ter polagoma zaostajajo. Zdaj vrže jeden, zdaj drugi težko breme z glave, sede nanje ali leže celó po tleh, kakor je dolg in širok, ne meneč se za vroče solnce. Ni čuda, saj zaliva revam pot oči, da vidi jo komaj stezo pred seboj. Vrh tega jih prične žejati. Ali v Afriki vode ni dobiti, kjer bi se je človek domislil. Nekteri javkajo ter se glasno kesajo, da so zapustili Zanzíbar in srečni domači kraj. Treba je prigovarjati, izpodbujati in osrčevati, češ, da bodo prišli kmalu do vode, da je le pričetek pota težaven, in da bode kmalu boljše. Celó po plečih pade včasih ktera, ako se zdi, da se ta ali oni le dela trudnega ali obnemoglega. Naposled se dadó vendar pregovoriti ter zadenejo zopet cule in zaboje na potne glave. Mnogo pa jih je res tako oslabelih, da nikakor ne morejo dalje. Ne kaže drugega, kakor da popusté bremena na tleh ter jih naložé oslom, kažipotom in paznikom, ki še niso doslej nič nosili. Ti jih spravijo do prvega ležišča, kjer se je drugi, čilejši del karavane že ustavil ter se pripravil, da se tu odpočije in prenoči.

Neprijetno je na poti tudi deževje. V Afriki dežuje, kakor bi iz škafa lilo. Tla se pod nogami zmečajo, postanejo gladka, kakor polž, cule in zaboji se napijó in postanejo težki, vrh tega se še blago izpridi rado.

Stanley pripoveduje o nekem takem dežu: „Ko je jedno uro deževalo, bilo je naše prenočišče jedno ped pod vodo. Spati ni mogel nihče; celó nam Evropcem, ki smo prenočevali pod šatori, bilo je mnogo prestatí. Moj šator je bil majhno jezerce, okoli in okoli zagrajeno s culicami in zaboji. Ker sem čul zunaj krik, prižgal sem luč ter videl pri tem, da je bila moja postelja majhen otoček sredi potoka, mirno skoz šator tekočega. Če bi bil večji in bolj deroč, odnesel bi bil mene in šator in vse moje stvari s seboj v bližnjo reko. Moji črevlji so plavali, kakor majhen čolniček po umazani vodi in iskali v šatoru luknje, skoz katero bi mi odplavali dalje. Puška, obešena na kol, ki je držal šator po koncu, tičala je skoro vsa v vodi, in svoje pokrivalo sem ujel drugo jutro zunaj šatora v vodi. Izpridila se nam je harmonika, ki smo jo nosili s seboj, da jo damo v dar kralju Mtezi. Izpridilo se nam je mnogo smodnika, čaja, riža, sladkorja in drugih takih prepotrebni h stvari.“

O dežu se rado močno ohladi, da klepečejo premočenim ljudem zobje. Zakuriti se pa ne dá; v klopčič zviti se tiščé drug drugega, željno pričakujoč dobrodelnega gorkega jutranjega solnca.

Na take prigodke mora biti popotnik po Afriki vsak čas pripravljen ter imeti mnogo prave angeljske potrpežljivosti. V jednomer je treba nosačem prigovarjati, osrčevati jih, delati jim obljube ter si na vse mogoče načine prizadevati, da ostanejo pri dobri volji. Kajti

komaj so se iznebili jedne neprijetnosti, pritisnejo že drugi križi in druge težave na nje. Treba je lezti čez strme hribe in se spuščati v globoke doline; zdaj se odpre široka planjava, gosto porastena s trdim in skoro nepredirnim grmovjem, zdaj zopet privede pot na golo in pusto ravan brez vode in zelenja, ali pa je treba bresti vodo ali blato do prsij. Ljudje postajajo tihi, in vedno hitreje izginjajo iz njihovih vrst petje, burke in smeh. Taka pota so pač huda, a vendar se ne dadó primerjati potovanju skoz debele afrikanske gozde, skoz kakoršne se je Stanley prerival od l. 1874. do 1877., ali celo onim potom, po katerih je potoval od l. 1887. do 1889.

Leta 1876. ga je dne 5. listopada na pr. pripeljala pot, ki je dotlej držala dalje časa po gosti in visoki travi, do gozda. Od daleč je bil videti kakor mogočen črn zid. Kmalu je sprejel karavano v svoje sence, v katerih je bilo mračno, kakor pri nas jedno uro po solnčnem zatonu. Če je Stanley potoma zapisal kaj v svoj dnevnik, ni mogel razločevati pisanja. Velikansko drevje je bilo kot ščet gosto in kot sveča ravno. Navzlic svoji gostosti je drevje popotnike še najmanj zadrževalo, če ni ležalo po tleh. Toda groza in strah je bilo za nje pod drevjem rastoče, sočnato in debelo zeliščje in grmičevje, ktero je bilo z močnim, kot roka debelim srobotjem in z rastlinskimi zadrgami križem sem in tja pretkano. Milje in milje daleč se skoz to goščo ni na nobenem kraju preril niti jeden solnčni žarek do popotnikov. Do vrha se ni moglo videti niti jednemu drevesu, še do njegovih prvih vej ne. Karavana se je vsak hip ustavila. Z drevja so kapale kakor dež goste težke kaplje. Tla so postajala vedno mokrejša in trdemu, ilovnatemu testu podobna; pri vsakem koraku je brluzgnila umazana, blatna voda izpod noge. Po tleh je bilo polzko, kakor da bi jih bili polži oblezli, in napenjati je bilo vse mišice in kite v nogah, če je hotel priti človek dalje, in če se je hotel sploh držati po koncu. Ves život je moral delati. Prsti na bosih nogah so se vjedali v mehko ilovico kakor kremplji, roke in komolci pa so razrivali grmovje na desno in levo od sebe, kajti pri tleh je bil ves gozd le jeden sam zelen voz. Vsak čas je bilo plezati po tej polzki zemlji kvišku, kmalu zatem pa se spuščati v jarke, v katerih se je zbirala z drevja kapljajoča voda ter se v potočkih odtekala v večje. Pri tem pa so se zadevali ljudje z obrazi in z golim životom v jednomer ob široke trnjeve liste divjih banan in smokev, ali pa so se zapletali v srobotove vrvi po tleh in ob drevju in vejevju nesrečnega gozda. Obleka je postajala vedno težja, kar so posebno čutili Evropci, oblečeni v debelo volnino. Komaj so se mogli gibati. Stanleyev čeladi podobni klobuk je bil, kakor da bi se bil svinca napil; razun tega pa je bil še v gosti senci popolnoma nepotreben.

Pritiskala pa je tudi silna vročina, in pot je curljal iz vsake luknjice. Pod gostim zelenjem je bilo vroče kakor v peči; kadilo se je iz zemlje, in zjutraj so se valile tako goste megle po vejevju, da nekaj sežnjev od tal že ničesar več ni bilo razločevati. Nosači so neizrečeno trpeli, največ sevéda oni, ki so nosili čolnove kose; ker so bili preširoki, prerivali so se z njimi skoz gosto zelenje, kakor da bi s skrhanim lemežem orali ledino. Karavana, ki se je poprej pomikala v sklenjeni vrsti dalje, raztrgala se je popolnoma; vsak si je pomagal dalje, kakor je vedel in znal.

Še strašnejši je bil gozd, skoz kterega se je prerival Stanley leta 1887. z blizu 400 ljudmi in nekoliko sto centi blaga na ramenih. Na tem znamenitem potu, najznamenitejšem, kar jih je hodil kdaj kak popotnik, vozil se je sprva, in sicer kako dobro četrtno leta, Stanley na veliki reki Kongo, ki mu je bila znana že od prejšnjih potovanj. Zavaljo obilnih slapov je bila vožnja po njej sicer težavna, vendar pa se je pomikal še dosti hitro dalje. Naposled pa je moral kreniti od reke v stran ter se spustiti v popolnoma nepoznan svet, v katerem še ni bilo nikoli videti belega človeka. Zadnji znani kraj je bil Jam-buja.

Ko je Stanley tu svoje ljudi prešteval, zvedel je, da mu jih je do semkaj že veliko pobegnilo, nekoliko pomrlo, veliko pa obolelo in tako oslabeledo, da nikakor ni kazalo iti dalje z njimi. Saj so se komaj sami sebe dalje vlačili, kaj še le, da bi nosili težka bremena. Zato je te reve odbral, pustil jim za varstvo tudi nekaj krepkih ljudi z dobrimi puškami, napravil jim dobro utrjen tabor v Jam-buji ter jih pustil (bilo jih je 275) tu pod poveljstvom majorja Bartelotta, On sam pa jo je mahnil po kratkem počitku 28. rožnika s 389 ljudmi dalje ter Bartelottu naročil, naj čaka v taborišču, dokler mu ne pošlje Tipo-Tip izgovorjenih 600 ljudi. Tako odpočit in okrepcan, naj jo odrine kakor hitro mogoče za njim. Svojo četo je uredil Stanley prav po vojaško. Ker je bilo več kakor gotovo, da ga čakajo hudi boji, razdelil je četo svojo v štiri oddelke ter dal vsakemu po jednega častnika za poveljnika. Prvi oddelek je štel 113 glav, med njimi tudi nekaj zamorskih fantičev, drugi trije pa vsak po 90 mož. Vsi so bili razun tega, da so nosili po 30 kilogramov težka bremena, oboroženi z dobrimi puškami. Iz prvega oddelka je odbral 50 najspretnejših mož, ki so imeli nalogo, da so z velikimi in težkimi noži delali pred karavano pot skoz goščo, sekali drevje za mostove črež potoke in reke ter konec dneva napravljali iz grmovja in protja utrjena prenočišča. Ta oddelek, prednja straža imenovan, odrinil je zjutraj vselej prvi dalje, kmalu za njim pa nosači vseh štirih oddelkov, med kterimi so se nahajali tudi bolniki in drugi oslabeledi ljudje. Konec karavane pa jih je stopalo trideset, ki niso nosili drugega kakor samo puške. Odbijati so imeli napade zamorcev od zadi za karavano. Tudi tej zadnji straži je zapovedoval jeden častnik, kteremu je Stanley naročil vestno paziti na to, da ne zaostane noben nosač. Naj velja, kar hoče, mora ga spraviti dalje, kajti vsak zaostali je neizogibno izgubljen. Rekel jim je, da mu smejo verjeti, da zavaljo zaostajanja pogine na afrikanskih potovanjih več ljudi, kakor v najhujših bojih z zamorci.

Tako na vse pripravljeni, odrinili so 28. rožnika l. 1887. dalje, prvi pred vsemi sekači z noži in sekirami. Stanley jim je naročil, da poiščejo v gošči le najožjih krajev ter se prerijejo hitro skoz, ker je za nosače silno mučno, s težkim bremenom na glavi postajati v vročem zraku. Sekači so morali pridno delati, sicer so jeli nosači za njimi kaj hudo godrnjati in pretiti. Novinci in strahopetni sekači so morali takoj oddati nože in sekire drugim ter prevzeti bremena. Tri sto trudnih ljudi s težkimi bremenom na glavah ne razume nobene šale. Sekajoč pa so morali imeti oči vedno na vse strani obrnjene, da so hitro zapazili v mraku in za drevjem skrite sovražne zamorce z ostrupljenimi pušicami in sulicami ter odbili vsak napad še o pravem času. Prvi dan so prišli takim pôtem le štiri ure hodá daleč do Jakonde, kjer so jih že pričakovali za boj pripravljeni zamorci, ki so hitro

zažgali svoje kočice ter napadli sekače pri delu. A v četrtini ure je bil boj končan; zamorci so se raztekli na vse strani. Naslednje dni so hodili po gosto obljudjenih krajih, kjer so napenjali zamorci vse svoje žile, da uničijo popotnike, a ker so bili ti previdni, pokončali jim niso skoz nekaj tednov niti jednega moža. Vendar so jim zamorci, ki so se jim postavljali v velikih trumah in očito naproti, delali še najmanj preglavice, dasiravno Stanley tako divjih še ni videl, in dasi jih je bilo kakor listja in trave. Mnogo nevarnejši so jim bili zamorci pritlikavci, komaj toliki, kakor naši 7 ali 8 let stari otroci. Prežali so na popotnike z ostrupljenimi pušicami in strašno ostrimi sulicami, dobro skriti za debelim drevjem v temni gošči. Stali so nepremakljivi, da so jih Stanleyevi ljudje sprva držali za stare klade ali šture. S takim ostrupljenim orožjem prizadete rane so bile neizrečeno boleče, največkrat smrtne. Če pa je ranjenec vendar ostal živ, minilo ga je vse veselje do življenja, in popolnoma ni nikoli več okreval. Če bi bili vsi zamorci tako številni in premeteni, kakor ti pritlikavci, ne jeden Stanleyevih ljudi bi ne bil videl več svoje domovine. K sreči pa jih je bilo le malo; sčasoma so se popotniki privadili, da so se z veliko previdnostjo izogibali tudi teh nevarnostij.

Mnogo več škode in trpljenja, kakor z orožjem, pa so zamorci napravljali karavani z raznovrstnimi zaprekami, s katerimi so ji hoteli zapreti pot. Tako je prišla karavana nekega dne do ceste, šest metrov široko v gozd vsekane. Po tej so bili po jedno ped dolgi, na obeh koncih priostreni, ostrupljeni koli v tla zabiti in tanko z zelenjem pokriti. To zelenje so znali divjaki tako spretno na nje nametati, da so Stanley in njegovi ljudje s početka mislili, da je perje z drevja samo od sebe popadalo tako na tla. Brž pa, ko so spoznali, s kakimi nevarnimi stvarmi imajo opraviti, dal je Stanley povelje, poprej to strupeno nevarnost iz tal poruvati ter potrebiti cesto. To je bilo jako zamudno, vrh tega pa tudi sila nevarno delo, ker se je bilo vsak čas bati, da prilomastijo zamorci odkod iz gošče na dan.

Naslednji dan so se pokazale nove zapreke. Vsakih 50 metrov je ležalo čez cesto kako deblo tako debelo, da se je komaj videlo črezenj. Plezanje čez te zapreke je bilo že za ljudi brez bremen silno težavno, kaj pa še le za one, ki so nosili cule, zaboje in čolnove kose, ali celo še za osle, katerih je imel Stanley tudi nekoliko s seboj. Prek 20 ali 25 takih dreves je moralo kobacati blizu 400 težko obloženih ljudi. Steze, ki so držale od te umetno narejene ceste do vasi, bile so gosto posajene z ostrupljenim klinčevjem in bodečim trnjem. Gorjé bosemu nosaču, če je stopil nánje. Še dobro obuti Evropci so stopali previdno, kajti najmanjša rana je napravljala neznanske bolečine. Da se je na takem potu, skoz dežele krutih ljudožercev, lezlo le počasi dalje, kdo bi ne verjel tega? Hodili so od šeste do jednajste ure zjutraj in od pol jedne do treh ali štirih popoldne ter poprek storili komaj po 7 do 8 kilometrov pota na dan, med tem ko bi na planem prišli lahko po 22—30 kilometrov daleč.

A človek prestane tudi take težave, če ima le dovolj hrane. Te pa je v Afriki najtežje dobiti. Dokler se hodi mimo vasij miroljubnih zamorcev, tedaj je za dobro plačilo v blagu vendar še dobiti kaj hrane, če jo zamorci le imajo, dasiravno mora popotnik z mešetarjenjem veliko časa potratiti. Pri tem je navada po vsej Afriki jednoista. Ko

pridejo do vasi, pošlje gospod karavane najprej več svojih ljudi do glavarja zamorske vasi z raznovrstnim blagom ter ga vpraša, koliko tega ali onega blaga zahteva za toliko in toliko žita, koz, ovac itd. Glavar zahteva vselej mnogo več, kakor so popotniki namenjeni dati. Odposlanci se vrnejo ter sporočijo, kaj se jim je reklo. Glavar karavane jih pošlje drugič, primakne to ali ono ter pridene tudi kaj takega, o čemur je prepričan, da bo podžgal z njim poželenje glavarjevo. Poslanci se tudi še sedaj ne vrnejo z živežem k lačni karavani. Včasih se pošljejo po desetkrat sem in tja, predno je kupčija dognana. Razun tega, kar dobi glavar, je pa treba marsikaj dati tudi njegovim veljakom; teh ne sme človek nikoli prezreti. Največkrat bi bilo vse pogajanje zastoj, ko bi se to storilo. Taka je navada po vsej Afriki, bodisi kjerkoli. Bolj ko popotnik pozna zamorce in njihove navade, tem lažje in tem cenejše potuje, vendar je pa tudi za takega potovanje ondi dražje, kakor bodisi kjerkoli po svetu.

A popotnik je vesel, da sploh dobi, kar je za življenje neizogibno potrebno. Toda trda gre za živež, če dospe k ljudem, s katerimi se njegovi tolmači (brez njih se seveda noben popotnik ne odpravi na pot) ne morejo pomeniti in vrh tega še ne dognati, kako se bodo vedli proti njim.

V taki zadregi je bil Stanley leta 1877., ko se je vozil s svojimi sestradanimi ljudmi po veliki reki Kongo. Po dolgem potu skoz neobljudjene kraje je zagledal vendar naposled veliko zamorsko vas. Bil je pripravljen na vse, naj je vas sovražna ali miroljubna. Saj več kakor umreti on in njegovi ljudje niso mogli; torej jim ni bilo dosti do tega, ali jih pobijejo zamorci, ali pa poginejo od lakote. Saj so že skoro obupali. Ko so noč poprej prenočevali, bilo je v taborišču tiho, kakor bi bili že vsi pomrli. Tu so sedeli po dva in trije, tam večja gruča, a ne jedne besede ni bilo čuti iz njihovih ust, najmanj pa da bi Stanleyu kaj očitali. Polegali so po tleh, udani v svojo bridko usodo, ne da bi javkali ali kričali, vsaj odrastli možki ne. Stanley je slišal le zdaj pa zdaj kakega otroka jokati, ali kako sestradano mater s tankim glasom ječati. Le ženske brez otrok so stikale po dve ali tri glave skupaj ter si pošepetavale na uho najbrž, kaj bo; kajti o takih prilikah je pač ni imenitnejše stvari, o kateri bi se govorilo, kakor je živež. Daleč od drugih proč so se zgnetli na kup bolniki in pa taki, ki so bili prepričani in glasno trdili, da ne bodo več čakali jutrešnjega dneva.

Takih in enakih pogovorov je med potujočimi karavanami v Afriki pač mnogokrat slišati. Tudi Stanley je kaj takega marsikterokrat skusil ter tudi sam čutil, kaj je lakota. Leta 1874. je na pr. na poti iz Zanzibara do Viktorijinega jezera, na kateri poti se je pol leta mudil, shujšal za 30 kilogramov. Zato je v prvi vrsti skrbel za hrano za svoje ljudi.

Ko je torej l. 1877. ugledal iz daljave s svojimi sestradanimi ljudmi zamorsko vas, sklenil jim je pripraviti živeža, naj velja, kar hoče; vendar je hotel najprej zlepa poskusiti. Ukazal je svojim ljudem ustaviti čolne sredi reke, dober streljaj od vasi ter se pripraviti za boj, nikar pa ne storiti kaj, kar bi moglo zamorce količkaj razdražiti; sam pa je veslal z nekterimi veslači naravnost proti vasi ter razgrnil po čolnu najmikavnejše stvari.

Takoj so zaveslali trije čolni divjakov proti njemu. „Seu, neu, ne!“ (to se pravi: mir!) jim je klical naproti, na kar so divjaki takoj svoje čolne zasukali ter odveslali. To mu je dalo pogum! Veslal je za njimi ter dal čolnič ustaviti kakih 50 metrov od obrežja. Stopil je v njem po koncu ter pomaknil slamnik daleč nazaj na čelo, da so mogli divjaki videti ves njegov obraz. V jedni roki je držal banano (našemu krompirju podoben afrikanski sadež) ter kazal z njo na usta, z drugo pa je molil neštevilnim, na bregu zbranim divjakom svetle bakrene zapestnike, na dolge niti nabrane pisane koralde iz stekla in bliščeče svitke medene žice naproti. Za nekoliko časa potihnejo vsi, potem pa stopa star glavar počasi po bregu dol k vodi, za njim pa še več drugih glavarjev s kapami iz leopardovih kož na glavi; doli pri vodi posedejo po tleh. Stari glavar pokima z glavo, na kar Stanley takoj k bregu privesla, na suho skoči ter prime divjaka za roko. Isto tako store tudi njegovi veslači z drugimi glavarji. Urno se sklene prijateljstvo, in lepa svetla darila romajo od rok do rok. Da na kratko povemo, sestradana karavana je dobila živeža čez potrebo. Pomeniti se z njimi sevéda ni bilo mogoče, čeravno si je Stanley pomagal z vsemi afrikanskimi jeziki, kar jih je znal.

A tudi na druge, še hujše stvari mora biti popotnik pripravljen, in sicer tedaj, če ga pripelje pot skoz dežele, po katerih se z zamorci ne le ni mogoče pomeniti, ampak sploh na prijateljsko občevanje z njimi, bodisi potem že kakoršnokoli, niti misliti ni, kakor se je zgodilo to Stanleyu l. 1887. in 1888., ko se je preglodal skoz oni grozoviti gozd, kakor črv skoz jabelko. Koliko težav mu je bilo tu prestajati, povedali smo že. Kamor je prišel, povsod je bilo sovražnih zamorcev kakor listja in trave. Ker niso hoteli dati nič zlepa, dal je Stanley po vsakem končanem boju iz vasi, iz katerih so pobegnili zamorci, kratko malo pobrati vse, kar je bilo za hrano, in kolikor so mogli njegovi ljudje nesti s seboj.

Sčasoma je pa tudi sovražnih vasi zmanjkalo. Stanley je zašel s svojimi ljudmi v pokrajine, iz katerih so pobrali ali odpeljali ali pa postreljali arabski tolovaji vse prebivalce, vasi pa pokončali do tal. Na uboge njegove ljudi, ki so že sicer neizrečeno trpeli, jela je pritiskati najhujša nadloga, lakota. Dne 30. velikega srpana l. 1887. so se prerivali že 64. dan po grozovitem gozdu ter storili nekako pol pota od Jam-buje, kjer je pustil Stanley v dobro utrjenem taboru pod vodstvom majorja Bartelotta nad poltretjo stotino oslabelih in bolnih ljudij. Stanleyeva karavana je neizrečeno trpela. Bila je do smrti utrujena in sestradana. Ljudem so se spuščale od stradeža in trpljenja velike otekline po životu, gnojile se in predirale. Težave so jim popile vso kri iz žil. Stanley jih je osrčeval, naj ne obupajo, ter jim je pravil, da so storili že polovico pota skoz grozoviti gozd, in da druga polovica ne bo več tako grozovita, česar pa sam ni verjel. A lačnim ljudem je težko prigovarjati; odgovarjali so mu z žalostnimi obrazi, češ, odkod pa more gospod vedeti to; povej mu kdo, kam drži pot, in ali je prava! Oj, gospod da jim govori, kakor da bi bili otroci!

Toda le dalje, dalje do zaželenega konca, kajti gozd je velik, najmanj tolik, kakor dve avstrijsko-ogerski državi. Od 28. rožnika, ko je storil vanj Stanley prvi korak, pa do 12. kimovca je izgubil 46 ljudij na potu. Samo v treh tednih od 23. velikega srpana do 12.

kimovca mu jih je 14 pobegnilo, 16 umrlo, 58 bolnikov pa je zaostajalo za karavano, ali pa so bili nekteri od njih tako oslabeledi, da so jih morali nositi. Zdaj se je še le pričelo pravo gorje. Kjer so prišli do kake zapuščene vasi, našli so vse pokončano, ne grižljeja ni bilo dobiti! Umikale so se glasni karavani tudi divje zverine in izginjale v gošči, predno so mogli streljati na nje. Ljudje so si iskali le še jagod po grmičevju in gob po vlažnem gozdu. Sreča za nje, da so zadeli zdaj pa zdaj na kako ležišče arabskih roparjev, sicer bi bili poginili.

Lakota je pritiskala od dne do dne hujše. Tudi Stanleyevi častniki so dobivali le še po jedno čašico čaja, kos sladkorja in kvečjemu še po dve banani (dva krompirja) hrane na dan. Ko je ustrelil Stanley nekega dne osla, ki ni mogel več dalje, planili so njegovi ljudje kakor zverine nanj ter ga obrali do zadnje trohice. Ko so opoldne počivali, ugibali so, kaj bo. „Ali veste,“ dejali so si, „da je ta in ta že mrtev, da se je oni izgubil, da bo tretjega noč pobrala, drugi bomo pa jutri poginili!“ — A kmalu po takih pogovorih je zapela trobenta ter poklicala vsakega na svoje mesto in — hajdi dalje! S praznim želodcem se težko hodi, še težje pa, če je treba nositi še 30 kilogramov težko breme! V Zanzibaru tako čvrsti in dobro rejeni zamorci so bili videti kakor s pepelnato kožo oblečeni kostnjaki. Mnogo od njih jih ni bilo za nobeno rabo več; mogli so se le še dalje vleči, ječati in solze pretakati. Taki so bili ljudje, ki bi morali hoditi kakor vojaki ter biti vsak hip pripravljeni, odbiti sovražnikov napad. Stanley je bil prepričan, da jih ni pod božjim solncem več ljudij, ki bi tako nepopisno gorje prenašali s tako potrpežljivostjo in udanostjo v božjo voljo. Na vsakem prenočišču je kdo umrl, na potu omahnil in se zgrudil ali od lakote blazen planil s pota v gozd. Kaki drugi ljudje bi bili svoje puške obrnili proti Stanleyu in njegovim častnikom ter jih postrelili do zadnjega. A kako so se vedli le-ti! Pač se je Stanleyu lahko milo storilo, ko so mu prinašali do smrti sestradani reveži najboljše in najbolj zrele, z velikim trudom nabrane sadeže, češ, da ne bi gospod trpel lakote.

Dne 5. vinotoka l. 1887. je Stanley svoje ljudi preštel ter videl, da jih 56 od njih nikakor ne more več dalje. Sklenil je, da jih pusti pod varstvom častnika Nelsona na onem kraju ter gre z drugimi dalje; pričakoval je, da bo v nekterih, v treh ali štirih ali vsaj v petih dneh zadel na kako taborišče arabskih tolovajev ter revam od tam nazaj, poslal živeža. A zadel je na tolovaje še le 13. dan. Precej je poslal jednega svojih častnikov s 70 moži z živežem nazaj, a ko so prišli čez 10 dnij do Nelsona, našli so le njega in pet njegovih bolnikov še živih, a še od teh sta že dva umirala. Vsi drugi so ali lakote poginili ali pa šli proti Nelsonovemu povelju iskat živeža v gozd, odkoder se niso več vrnili.

Ko se je karavana združila, najedla in odpočila, pomaknila se je dalje. Ponavljale so se tiste nadloge dan za dnevom. Dne 24. vinotoka je moral pustiti Stanley v ležišču arabskih tolovajev zopet 40 bolnikov. Z drugimi je šel dalje ter se 4. grudna leta 1887. preril iz grozovitega gozda na plano, s travo porasteno ravnino. Od 389 ljudij mu jih je požrl gozd 214 tekem 159 dnij, od 28. rožnika do 4. grudna.

Radi mu verjamemo na prvo besedo, da je bilo veselje njegovih ljudij nepopisno, ko je

bilo strašnega gozda konec. „Ko smo stopili na rob gozda in zagledali veliko travnato planjavo, bili smo od veselja kakor pijani. Sinjega neba nad seboj smo se veselili kakor jetnik, leta in leta v temi zaprt, ko mu nenadoma odvzamejo verige ter mu dadó zlato prostost. Še nikoli se nam ni videlo nebo tako veliko in visoko, tako čisto in jasno. Gledali smo celó v žareče solnce, ne da bi nas bolele oči, kajti morali smo se v polnih duških napiti njegove dobrodelne svetlobe. Ko smo stopili na mlado zeleno travo, zdelo se nam je, kakor da bi bili otresli od sebe starost in najmanj deset let. Vse skrbi, vse reve, vse grozne muke in vse strahovito trpljenje, vse je bilo pozabljeno. Ko bi nas bil videl kdo, mislil bi, da se nam je vsem zmešalo v glavi. Jeli smo nevedoma delati vedno večje korake, in v kratkem sem videl vso karavano po mehki travi dirjati, kakor bi bili vsi vragi za njo. Kakor trop iz blaznice ubeglih ljudi, divjali smo s težkimi culami in zaboji na glavah ter splášili cele črede divjih živalij, ki so se na kakem holmčku zbirale ter se ozirale po nas, kakor da bi hotele vprašati, kaj li pomeni to! Začudjene so bile ravno tako kakor mi.“

Zdaj so sestradani reveži dobili živeža v obilici, kolikor so ga želeli. Okrepili so se, otekline in rane so izginjale, kakor bi delal kdo čudeže nad njimi; najšibkejši so si opomogli, in ni ga bilo najti med njimi več strahopetca.

Ko se je karavana do dobra opomogla, odpravila se je dalje ter dne 16. grudna leta 1887. našla onega, ki so ga iskali, Emin-pašo in njegove ljudi.

About this digital edition

This e-book comes from the online library [Wikisource](http://wikisource.org)^[1]. This multilingual digital library, built by volunteers, is committed to developing a free accessible collection of publications of every kind: novels, poems, magazines, letters...

We distribute our books for free, starting from works not copyrighted or published under a free license. You are free to use our e-books for any purpose (including commercial exploitation), under the terms of the [Creative Commons Attribution-ShareAlike 3.0 Unported](http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0)^[2] license or, at your choice, those of the [GNU FDL](http://www.gnu.org/copyleft/fdl.html)^[3].

Wikisource is constantly looking for new members. During the realization of this book, it's possible that we made some errors. You can report them at [this page](#)^[4].

The following users contributed to this book:

- Nikabajec
- Dbc334
- Rocket000
- Boris23
- PatríciaR
- AzaToth
- Bromskloss
- Ftiercel
- Tene~commonswiki
- Sarang
- Bender235
- KABALINI

-
1. [↑ http://wikisource.org](http://wikisource.org)
  2. [↑ http://www.creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0](http://www.creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0)
  3. [↑ http://www.gnu.org/copyleft/fdl.html](http://www.gnu.org/copyleft/fdl.html)
  4. [↑ http://wikisource.org/wiki/Wikisource:Scriptorium](http://wikisource.org/wiki/Wikisource:Scriptorium)